

УДК 343.123.11

Коваль П.Ю.

ОБОВ'ЯЗКОВІСТЬ СКЛАДАННЯ ПРОТОКОЛУ СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

У статті розглядається питання про обов'язковість складання протокола судового засідання в кримінальному процесі України. Питання про правову ролі та юридичне значення обов'язковості складання протоколу в суді вже тривалий час відноситься до проблем, які недосить розроблені у вітчизняній кримінально-процесуальній науці. Автор робить висновок про актуальність та доцільність глибокого вивчення питання про протокол судових дій, як джерела доказів в кримінальному судочинстві.

Ключові слова: протокол судового засідання, джерело доказів, кримінальний процес України.

Прийнята 28 червня 1996 року на п'ятій сесії Верховної Ради України Конституція України визнала як пріоритетний напрямок державної діяльності захист прав, свобод і законних інтересів кожної людини. Важливим елементом цього напрямку є правосуддя в кримінальних справах, яке має здійснюватися на засадах гласності судового процесу та його повного фіксування технічними засобами (п.7 ч.3 ст. 129 Конституції України) [1, с.61].

Піднесення фіксування засідання суду технічними засобами до рівня конституційного принципу кримінального процесу в Україні не пов'язується зі скасуванням або якимось обмеженням такого традиційно обов'язкового засобу фіксації перебігу і результатів судових дій як протоколювання. Проте, питання про правову роль і юридичне значення обов'язковості складання протоколів в суді тривалий час відносяться до проблем недостатньо розроблених у вітчизняній кримінально-процесуальній науці, що в кінцевому рахунку негативно позначається на рівні судового захисту прав, свобод і законних інтересів особи в кримінальному процесі України.

Дослідженням проблем, пов'язаних з визначення поняття, правової природи і значення протоколів судових дій, переважно як доказів або джерел доказів у кримінальному процесі, займалися Л.Є. Ароцкер, І.С. Биховський, Ю.М. Грошевий, В.Я. Дорохов, Р.С. Белкін, В.О. Комишин, В.О. Коновалова, А.М. Копева, Б.І. Пінхасов, П.А. Лупинська, М.М. Михеєнко, М.В. Салтєвський, С.М. Стахівський, С.А. Шейфер та інші науковці. До загальних питань протоколювання кримінально-процесуальних дій зверталися І.М. Бацько, Н.В. Глинська, В.М. Іщенко, А.В. Красницька, О.Р. Михайленко та інші. Але, ціла низка розглянутих ними положень щодо фіксації судових дій у стадії досудового розслідування і під час розгляду кримінальної справи в різних судових інстанціях по-різному сприймається суддями, залишається не реалізованою в законодавстві і на практиці. Наслідком цього є численні випадки порушення правил протоколювання перебігу і результатів судових дій, неналежне фіксування перебігу судового процесу і тривале виготовлення протоколів судових засідань[2].

З історії права відомо, що судові засідання раннього середньовіччя не відрізнялися формальним характером і були більш схожі на збори. Особи до суду викликалися публічно через заклик на майдані, докази заслуховувалися судом в формі усних показань, змагання сторін було словесне й, навіть, судові рішення не залишало по собі письмових слідів [3, с. 82]. Повна відсутність писемності в судочинстві була джерелом незрілих і необґрунтованих рішень у кримінальних справах, породжувала зайве і шкідливе для правосуддя ораторство, завдяки якому злодій під розлючений глас народу виходив із суду з титулом порядної людини [4, с. 68]. Проте поступово впроваджується необхідність правильного і грамотного оформлення всієї документації в суді для фіксації точної інформації, збереження її і забезпечення перевірки. Особливо корисним у цьому було канонічне і церковне право, оскільки судочинству у церковних справах людство зобов'язане не лише тим, що воно розробило струнку систему судів, але і тим, що воно зробило певне просування у сфері процесуальної техніки, а саме: правосуддя стало письмовим. Саме тоді став вестися і протокол судових слухань [5 с. 187-188].

Відомий вітчизняний юрист другої половини XIX століття О.Ф. Кистяківський відзначав важливе практичне значення канцелярського протоколювання судочинства в системі судових гарантій. Він слушно наголошував, що визнавши абсолютну необхідність дотримання встановлених форм і обрядів при провадженні в кримінальному суді, варто також визнати важливість посвідчення такого дотримання. Це посвідчення не може бути довірено ні обвинуваченню, ні захисту, які мають власні, хоч і протилежні інтереси, не може бути довірене воно і судді. Щоб з такого посвідчення можна було довідатися, чи був належним чином дотриманий судовий процес, і які були в ньому вимоги, заперечення і заяви обов'язково в усному процесі повинен брати участь секретар, який би мав спеціальний обов'язок до реєстру все те, що робиться, і все те, що говориться обвинувачем, обвинувачуваним, свідком, захисником, суддею. Вірна реєстрація всього, що відбувається в словесному судочинстві є абсолютно необхідним документом, з якого вищий суд міг встановити істотні порушення закону і усунути помилку шляхом скасування дій, виконаних всупереч закону [6, с. 32-33]. Його слова не втратили актуальності і зараз.

Кримінально-процесуальним законодавством передбачена фіксація доказів у формі: протоколювання, аудіозапису, відеозапису, фотокінозйомки, виготовлення діаграм, графіків, зліпків, відбитків, що мають своїм призначенням процесуальне оформлення (закріплення) доказової інформації, дозволяє їх зберегти і використовувати для обґрунтування висновків і рішень у справі [7, с. 43].

Протокол судового засідання відтворює у письмовій формі діяльність суду, учасників процесу з розгляду справи, і саме на його підставі апеляційна і касаційна інстанції перевіряють і вирішують питання правильності дій суду при розгляді справи, відповідності вироку даним, встановленим у судовому засіданні [8, с. 417].

Як стверджує Г.М. Колбая, тільки протоколювання, з усіх названих форм процесуального закріплення доказів, може застосовуватись самостійно, інші ж носять допоміжний, пояснювальний характер. На його думку лише протоколювання є єдиною формою процесуального закріплення доказів [9, с. 80-81]. Невипадково, в ч.1 ст.87 КПК України зазначено, що саме протокол судового засідання є основним засобом фіксації перебігу судового розгляду кримінальної справи [10, с. 48]. Таким чином український

законодавець визначив протоколювання серед численних засобів (способів, форм) фіксації судового процесу і дій, які в ньому відбуваються, як основний, а інші - як факультативні або допоміжні.

Протокол має складатися під час кожного судового засідання суду першої інстанції, а також при кожній окремій процесуальній дії, вчиненій поза постійним місцем засідання суду першої інстанції, і в ньому повинні відображатися всі істотні моменти розгляду справи в тій послідовності, в якій вони мали місце в судовому засіданні чи при вчиненні судом (суддею) окремої процесуальної дії. У суді апеляційної інстанції протокол судового засідання обов'язково ведеться у випадках, передбачених процесуальним законом (ч.1 ст.87 КПК України).

Протоколи судових дій, а саме протоколи судового засідання, в яких фіксується факт проведення судових дій, їх зміст і наслідки, відіграють провідну роль у порівнянні з іншими створеними судом носіями інформації як процесуальні джерела судових доказів, в яких підтверджуються обставини і факти, що мають значення для вирішення справи в суді, як першої, так і апеляційної та касаційної інстанції, що й закріплено у статі 82 КПК України.

Тільки протокол судового засідання може засвідчити виконання судом першої інстанції своїх обов'язків під час судового розгляду кримінальної справи, і перш за все, закріпленого у ч. 1 ст.257 КПК України обов'язку безпосередньо дослідити докази: допитати підсудних, потерпілих, свідків, заслухати висновки експертів, оглянути речові докази, оголосити протоколи та інші документи. Це обумовлено тим, що суб'єктом, який досліджує докази в судових стадіях кримінального процесу, є суд. І тим самим суд формує доказову базу для доказування свого висновку про винуватість чи невинуватість підсудного, про наявність чи відсутність фактів, які входять до предмету доказування у кримінальній справі. Тільки за такої умови суд може поставити вмотивований вирок [11, с. 121].

Стаття 87 КПК України встановлює не лише загальні вимоги, що ставляться до протоколу судового засідання, а й визначає структуру його загального змісту, через обов'язковість зазначення в ньому відомостей про: 1) дату і місце судового засідання; 2) час початку судового засідання або проведення окремої процесуальної дії; 3) назву суду, який розглядає справу, прізвище та ініціали судді (суддів), секретаря судового засідання; 4) справу, що розглядається, учасників процесу; 5) явку учасників процесу або їх неявку, причини відсутності та про вручення їм судових повісток; 6) особу підсудного і 7) час одержання ним копії обвинувального висновку; 8) роз'яснення учасникам процесу їх прав та обов'язків; 9) ухвали та постанови, прийняті без виходу суду до нарадчої кімнати; 10) всі розпорядження головуючого і дії суду, в тому порядку, в якому вони відбувались; 11) всі клопотання і заяви учасників процесу; 12) докладний зміст записаних у першій особі показань підсудного, потерпілого, свідків, пояснень спеціалістів, відповідей експерта на усні запитання; 13) послідовність і стислий зміст судових дебатів; 14) короткий зміст останнього слова підсудного; 15) проголошення вироку та роз'яснення порядку і строку його оскарження, роз'яснення права та строку на ознайомлення з протоколом судового засідання, подачу на нього зауважень; 16) час закінчення судового засідання у справі.

В кримінально-процесуальному законі підкреслено, що на вимогу хоча б одного учасника судового розгляду справи або за ініціативою суду у суді першої чи апеляційної інстанції здійснюється повне фіксування судового процесу з допомогою звукозаписувального технічного засобу (ч.4 ст. 87 КПК України).

Законодавець вказує на обов'язковість ведення протоколу в суді першої інстанції та його підписання головуючим і секретарем судового засідання. Вбачається, що обов'язок вести протокол виникає не лише у випадку проведенням судом першої та апеляційної інстанції судового слідства по справі, завданням якого є дослідження и оцінка доказів у справі, а й при проведенні судом окремих судових дій.

На думку деяких авторів неприпустимим є здійснення будь-якої процесуальної дії, чи прийняття юридичного рішення без передбаченого законом процесуального документа. Принцип документування процесу, рівно як інші принципи кримінального процесу, справедливо вважаються важливою гарантією правосуддя [12, с. 273].

Основними рисами, які відокремлюють судові дії від слідчих, є такі: а) суб'єктом, який вчиняє судові дії, є суд; б) судові дії здійснюються лише під час судового слідства судом першої або апеляційної інстанції за обов'язковою участю сторін обвинувачення і захисту, які мають власний процесуальний інтерес у кримінальній справі; в) вони істотно відрізняються від слідчих за характером, тактикою, обсягом та умовами їх проведення.

Характер збирання доказів у суді, в той же час, дозволяє вести мову і про наявність спільних ознак слідчих та судових дій, що обумовлено необхідністю підпорядкувати пізнавальний і посвідчувальний характер діяльності слідчого і суду єдиним правовим вимогам з точки зору процесуальної форми [13, с. 10], а також з урахуванням, як уявляється, існуючих в процесуальній науці підходів щодо розуміння проблеми и уніфікації і диференціації.

Протокол судового засідання є тим єдиним документом, в якому відображено весь перебіг судового розгляду справи, вся інформація про дослідження судом доказів у справі, якими було встановлено винність особи у вчиненні злочину, в тому числі, всі заявлені клопотання, скарги та інші звернення учасників судового розгляду та способи і результати їх вирішення.

Виключно на відомостях, відображених у протоколі судового засідання, учасники судового процесу мають можливість обґрунтувати свою незгоду з рішенням суду у кримінальній справі, практично реалізувати положення такого конституційного принципу правосуддя, як забезпечення апеляційного і касаційного оскарження судового рішення, будь-то вироку, ухвали чи постанови суду при розгляді кримінальної справи по суті (п.8 ч.3 ст. 129 Конституції України).

Розділи КПК України, присвячені регламентації судового провадження у першій та апеляційній інстанції, не містять переліку дій суду, які повинні фіксуватися шляхом саме складання окремих протоколів судових дій, тобто процесуальних дій, спрямованих на формування доказів у кримінальній справі під час судового слідства. Але правила протоколювання в суді, які слушно розглядаються науковцями в системі загальних положень судового розгляду [14, с. 30, 42-43], вимагають обов'язкового складання протоколу про проведення кожної судової дії, якщо вона здійснюється за межами залу су-

дового засідання (про огляд місця події, допит свідка щодо якого вживаються заходи безпеки тощо).

Зміни, які відбулися у кримінально-процесуальному законодавстві України у останні роки, зокрема передача суду повноважень щодо вирішення питань про обрання підозрюваному чи обвинуваченому запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, продовження строку тримання особи під вартою, - в повній мірі відповідають вимогам міжнародних нормативно-правових актів з захисту прав людини, зокрема ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [15].

Визнання Україною загальноправових засад, приєднання до ряду міжнародних нормативно-правових актів і визнання їх частиною національного законодавства відповідно до ч.2 ст.9 Конституції, - все це піднімає Україну на якісно новий щабель розвитку відносин, спрямованих на інтеграцію в світове співтовариство.

На даних, зафіксованих в протоколах судових засідань суду першої інстанції, суд апеляційної і касаційної інстанції має можливість контролювати законність судового розгляду справи, обґрунтованість вироку суду.

До деякого часу судді судів першої інстанції неоднаково ставились до питання ведення протоколу судового засідання при розгляді подання органу досудового слідства про обрання підозрюваному чи обвинуваченому міри запобіжного заходу у вигляді взяття під варту.

З веденням протоколу судового засідання пов'язаний обов'язок його виготовлення в обмежений термін, право учасників процесу у певний термін ознайомитися з протоколом судового засідання та надати на нього зауваження, які, в свою чергу, повинні бути розглянутими головуючим.

Розгляд подання про обрання запобіжного засобу у вигляді взяття під варту проводиться суддею одноособово. Постанова судді про результат розгляду подання може бути оскаржена в триденний термін до апеляційного суду. Якщо вважати обов'язковою загальну вимогу ч.1 ст.87 КПК України щодо ведення протоколу судового засідання і під час розгляду подання прокурора або погодженого з ним подання органу досудового розслідування про взяття особи під варту, оскільки прямо про це у ст. 165-2 КПК України не зазначено, то для судді виникає вагома загроза встановлення апеляційним судом порушення прав підозрюваного чи обвинуваченого, якщо вони мали місце, при наявності їх обґрунтованої скарги на цю постанову суду. Тому окремі судді намагаються уникнути складання таких протоколів і стисло викласти всі обставини з розгляду цього питання у постанові. Але цей підхід не відповідає демократичному духу українського кримінально-процесуального закону.

В прийнятій Пленумом Верховного Суду України постанові № 4 вщ 25 квітня 2003 року "Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства" слушно зазначено, що з метою правильного та однакового застосування кримінально-процесуального законодавства про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту протокол судового засідання ведеться й при проведенні даної процесуальної дії [16].

Проте, й надалі виникають питання, які потребують подальшої наукової розробки. Судді не безпідставно, вважають, що джерелом кримінально-процесуального права є

виключно закон, тому по-різному сприймають і тлумачення судової практики найвищою судовою інстанцією в системі загальних судів України. І доки законодавець не дасть однозначної відповіді у питанні про обов'язковість складання протоколу при проведенні кожної окремої судової дії, будуть виникати суперечності в розумінні кримінально-процесуальних норм судами різних інстанцій. Наприклад, всупереч наведеному роз'ясненню Генічеський районний суд Херсонської області під час розгляду подання про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту С. протокол судового засідання не вів. З матеріалів справи та постанови не можливо встановити, чи був присутній С. у судовому засіданні, чи брав у ньому участь і висловлював свою думку прокурор. Саме з цих підстав апеляційний суд Херсонської області скасував постанову суду першої інстанції як незаконну.

Є й інші проблеми. Так, в чинному КПК України законодавчо не передбачена можливість виготовлення протоколу судового засідання на друкарській машинці чи за допомогою комп'ютера. Відсутня така вимога для протоколу судового засідання, як фіксування запитань будь-кого з учасників судового засідання, а не тільки відповідей на них, що унеможливує категорично та однаково зрозуміти зміст відповіді того чи іншого учасника, створює умови для інтерпретації одержаних судом відомостей, породжує двоякість у розумінні відповіді та ін.

Вивчення протоколів судових засідань при розгляді кримінальних справ вказує на наявність таких помилок як відсутність відомостей про: обговорювання тих чи інших заяв і клопотань учасників судового розгляду; вихід суду до нарадчої кімнати, надання підсудним права звернутися до суду з останнім словом, роз'яснення порядку ознайомлення з протоколом судового засідання і надання на нього зауважень, та інше, що є суттєвим порушенням кримінально-процесуального законодавства і тягне за собою скасування вироку.

З метою подальшого підвищення авторитету судової влади потрібно підвищити й вимоги щодо відповідальності суддів і секретарів судових засідань за повноту і достовірність змісту протоколу судового засідання, який потребує більш ретельного ставлення до його складання і перевірки відомостей, що складають його зміст.

Вкрай необхідна подальша творча розробка науковцями проблеми удосконалення процесуальних правил складання протоколу судового засідання при розгляді суддею окремих питань як на стадії досудового розслідування, так і під час розгляду судом справи по суті з метою забезпечення його належного використання для досягнення головної мети кримінального судочинства - визначення винності особи у вчиненні злочину.

Актуальність і доцільність поглибленого дослідження питання про протоколи судових дій, як джерел доказів у кримінальному судочинстві, зумовлена, перш за все, динамічним розвитком нашого суспільства, суттєвими соціально-політичними змінами в житті України, що потребує при цьому нових акцентів у підході до визначення самого поняття протоколу судових дій, його місця серед інших доказів у кримінальному судочинстві. Тому, відзначаючи актуальність, наукову та практичну цінність опублікованих робіт по даній проблемі, необхідно перш за все зазначити, що деякі її сторони та положення ще не набули всебічного висвітлення або залишаються дискусійними та потребують подальшого теоретичного осмислення і наукової розробки.

Список використаних джерел та література:

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. - К.: Преса України, 1997. - 80 с.
2. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2005 р. // <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/firstview/index.html>
3. Фойницький І. Я. Курс уголовного судопроизводства / [В 2-х т.].- Т. 1. - СПб.: Альфа, 1996. - 552 с.
4. Баршев Я.И. Основания уголовного судопроизводства с применением к российскому уголовному судопроизводству. - СПб, 1841.
5. Аннерс Э. История европейского права. - М., 1996.
6. Кистяковский А.Ф. Общая часть уголовного судопроизводства: Лекции, читанные в Импер. ун-те Св. Владимира (1874 г.). / О.В. Баулин, Н.С. Карпов, В.Я. Радецкая (научная редакция и предисловие к современному изданию). - К.: Изд-во Семенко Сергея, 2005. - 118 с.
7. Бацько І.М. Протоколи слідчих дій, як джерела доказів: Дис. ... канд. юрид. наук.- К.: НАВСУ, 2003- 231 с.
8. Красницька А.В. Юридичні документи: Техніка складання, оформлення та редагування: Посібник. - К.: Парламентське видавництво, 2003. - 500 с.
9. Колбая Г.Н. Соотношение предварительного следствия и судебного разбирательства в советском уголовном процессе.- М.: Юрид. лит., 1975. - 152 с.
10. Кримінально-процесуальний кодекс України (відповідає офіційному текстові станом на 7 березня 2006 року). - К.: Вид. Дім "Скіф", 2006.- 176 с.
11. Грошевий Ю. Проблеми диференціювання порушень кримінально-процесуальних норм в доказуванні // Вісник Академії правових наук України. -№ 2 (9).- Харків: Право, 1997.- С. 112-121.
12. Уголовно-процесуальный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / Под ред. В.Т. Маляренко, Ю.П. Аленина - Х.: Одиссей, 2002. - 960с.
13. Іщенко В.М. Протоколи слідчих і судових дій та інші документи як джерела доказів у кримінальному судочинстві: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - Х.: Нац. юрид. академія України імені Ярослава Мудрого, 2001 - 18 с.
14. Мытник П.В. Уголовный процесс: Судебные стадии: Лекции. - Минск: Тесей, 2001. - 288 с.
15. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 150 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР (із змінами, внесеними згідно із Законами № 551-XIV від 24.03.99, ВВР, 1999, № 22-23, ст. 197 № 1420-IV від 03.02.2004, ВВР, 2005, № 3, ст.76 № 3436-IV від 09.02.2006, ВВР, 2006, № 26, ст.216) // Відомості Верховної Ради (ВВР). - 1997. - № 40. - ст. 263.
16. Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 квітня 2003 року № 4 // Юридичний вісник України. - 2003. - 7-13 червня.

Коваль П.Ю. Обязательность составления протокола судебного заседания в уголовном процессе Украины.

В статье рассматривается вопрос об обязательности составления протокола судебного заседания в уголовном процессе Украины. Вопрос о правовой роли и юридическом значении обязательности составления протоколов в суде уже долгое время относится к проблемам недостаточно разработанными в отечественной уголовно-процессуальной науке. Автор делает вывод об актуальности и целесообразности углубленного исследования вопроса о протоколе судебных действий, как источник доказательств в уголовном судопроизводстве.

Ключевые слова: протокол судебного заседания, источник доказательств, уголовный процесс Украины.

Koval P. Yu. The responsibility of the composition of the report of the court sitting in the criminal action of Ukraine.

The question about the responsibility of the composition of the report of the court sitting in the criminal action of Ukraine is considered in this article. The question about the legal role and juridical significance of the responsibility of the composition of the report in the court sitting was concerned ti the problems, which insufficiently are worked out in the home criminal trial. The author makes the conclusions about the actuality and expediency of the deep study of the question about the report of the court sitting as the source of the evidences in the court sitting.

Key words: report of the court sitting, source of the evidences, criminal action of Ukraine.

Надійшла до редакції 29.10.2007 р.